

DOI: 10.46340/eppd.2023.10.3.5

Nataliia Kovalko, ScD in Law

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5550-9267>

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

CIVIL SOCIETY AND THE STATE: FEATURES OF INTERACTION AND CONFLICT MANAGEMENT

Наталія Ковалко, д. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ДЕРЖАВА: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ТА УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ¹

The article is devoted to the analysis of the relationship between civil society and the state, particularly in the context of post-communist countries' democratic transition at the end of the 20th century. The author illustrates the multivariate ways and outcomes of democratic transformations using the experience of Visegrad Group countries.

The article highlights theoretical approaches to the classification of the nature of interaction between the state and civil society, as well as the key factors influencing the effectiveness of such interaction.

The article pays special attention to the essence and nature of political conflicts involving civil society and the state, as well as the characteristics of the main methods of their settlement and resolution. The author considered scientific approaches to the definition of political conflicts, identified their main characteristic features and forms, considered the dependence of the forms of political conflict on the type of political regime, analyzed the process of managing political conflicts, which includes conflict forecasting, conflict prevention, conflict settlement, and conflict resolution.

Using the example of the existence of such a phenomenon as "frozen conflicts" in political science, the importance of choosing the right conflict regulation mechanism, which must be compatible with the social reality to which it is applied, is emphasized.

Taking into account the specifics of political conflicts with the participation of civil society and the state, the article considers alternative dispute resolution methods such as mediation and facilitated dialogue. Conclusions have been made on the importance of using a wide range of methods for influencing the political conflict, as well as taking into account the existing balance of forces between its major parties.

Keywords: civil society, democratic transit, state power, conflict management, political conflict, alternative dispute resolution.

Повалення авторитарних політичних режимів наприкінці ХХ століття обумовило системні перетворення у Європі, наслідком яких з-поміж іншого стало здійснення демократичного транзиту посткомуністичних країн. Успішність цих трансформаційних процесів у контексті переходу до демократії здебільшого залежала від характеру взаємодії між двома основними гравцями – громадянським суспільством та державою в особі владної верхівки. Зокрема, досвід країн Вишеградської групи, до якої входять Польща, Чехія, Угорщина і Словаччина, дає змогу наочно простежити динаміку демократичного транзиту в межах єдиного європейського угруповання. Водночас приклад Вишеградської групи є цінним також тим, що демонструє відмінності, які обумовлені як специфікою кожної країни, так і роллю громадянського суспільства в реалізації демократичного потенціалу.

¹ Дослідження здійснено авторкою в рамках стипендіальної програми у Варшавському університеті за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду

Так, польський досвід є уособленням довготривалого протистояння між суспільством та владною верхівкою. Антиурядові погляди тривалий час домінують у цій країні, що уповільнює розбудову конституційної демократії через відсутність налагодженої взаємодії між державою та громадянським суспільством. У Чехії демократичний транзит зумовив стійку консолідацію громадянського суспільства, якому вдається й сьогодні ефективно формулювати інтереси громадян та ставати на їх захист. Досвід Угорщини є прикладом негативного впливу домінування авторитарних традицій у минулому, що перешкоджає утвердженню демократії та розвитку громадянського суспільства в умовах сучасності. Словаччина ж, попри тривожні тенденції як і в Угорщині, стала зразком непорушності демократичного вибору на тлі трансформаційних перетворень та підтвердженням успішної демократичної модернізації країни.

Отже, незважаючи на те, що всі країни Вишеградської групи мали бурхливу активізацію громадянського суспільства в часи повалення комуністичних режимів, подальша доля демократичного транзиту залежала переважно від здатності громадського сектору втримати свої позиції на арені основних гравців. Відповідно громадянське суспільство Польщі, Чехії та Словаччини змогли зберегти свою рішучість у слідуванні обраному демократичному шляху, у той час, як в Угорщині численні труднощі, обумовлені політикою діючої влади, призвели до апатії та зневірення громадян та закладення основ для існування авторитарного режиму.

Узагальнюючи досвід країн Вишеградської групи, доцільно розглянути підходи науковців до класифікації характеру взаємодії держави та громадянського суспільства. Так, Л. В. Томаш виокремлює три діалектично суперечливих варіанти взаємовідносин громадянського суспільства та держави:

- *Перший варіант*: громадянське суспільство придушується державою, як наслідок виникає тоталітарний режим.

- *Другий варіант*: існує хитка рівновага між громадянським суспільством і державою, що сприяє існуванню авторитарних режимів різного ступеня жорсткості.

- *Третій варіант*: держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права як правова держава, чим закладаються засади демократичного режиму¹.

Іншим прикладом класифікації є запропонований О. Руденко більш деталізований підхід, за яким форми взаємодії держави та громадянського суспільства поділяються на такі моделі:

- *Ідеальна модель*: сильна держава – сильне суспільство. Характерними особливостями цієї моделі є: сформоване громадянське суспільство; правова держава абсолютно відповідає суспільному ідеалу; наявний контроль з боку громадянського суспільства, високий ступінь довіри до державної влади; компроміс і згода переважають над насильством.

- *Модель конфлікту цінностей*: сильна держава – сильне суспільство. За цієї моделі цінності, що лежать в основі ідеалу громадянського суспільства, не відповідають ціннісним орієнтаціям владних структур. Кожна структура прагне бути єдиним суб'єктом управління, висуває свого лідера та відстоює власні пріоритети. Взаємодія має деструктивний характер, поступки неможливі та небажані.

- *Модель домінування держави*: сильна держава – слабе суспільство. Специфіка цієї моделі обумовлена тим, що громадянське суспільство розуміється здебільшого як угруповання громадян за спільними інтересами. Держава є єдиним суб'єктом управління, стратегічна мета якої йде в розріз з ідеалом громадянського суспільства. Сильна влада переслідує в процесі розвитку власні інтереси, монополізує наявні ресурси, що як наслідок сприяє утвердженню тоталітаризму.

- *Модель корпоративної держави*: сильна держава – слабе суспільство. Ця модель передбачає наявність тиску на всі владні структури з боку більш організованих та впливових корпоративних сил. Як наслідок, суб'єкти влади перетворюються на об'єкт маніпуляції корпорації, що унеможливує захист прав громадян та інтересів більшості населення.

- *Модель домінування громадянського суспільства*: слабка держава – сильне суспільство. Для цієї моделі є притаманним те, що громадянське суспільство виступає лідером змін, який генерує інноваційні моделі управління, диктує умови та контролює діяльність державної влади. Таке зміщення влади від державної до так званої «громадської» має наслідком існування стихійної демократії.

¹ Томаш, Л. В. (2012). Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. *Часопис Київського університету права*, 2, 366-371.

• *Модель інноваційного суспільства*: слабка держава – сильне суспільство. Характерними рисами цієї моделі є розширення владних повноважень на горизонтальному рівні, децентралізація, зростання суспільного потенціалу.

• *Модель інертного протистояння*: слабка держава – слабе суспільство. Цю модель вирізняє з-поміж інших те, що обидві системи розвиваються самостійно та паралельно, через що в країні відсутнє чітке стратегічне спрямування. Відсутність сильного лідера має наслідком неефективні переговори, які призводять до протестів з боку громадянського суспільства або тоталітарного придушення громадянських ініціатив з боку держави.

• *Модель держави системної кризи*: слабка держава – слабе суспільство. У межах існування цієї моделі фактично державної влади як цілісного інституту та сформованого громадянського суспільства не існує. Лідери поодинокі, внутрішні ресурси використовуються для досягнення особистих цілей та інтересів. Взаємодія між державою та громадянським суспільством відбувається лише на рівні гасел¹.

Таким чином, розглянуті вище підходи та моделі взаємодії громадянського суспільства та держави дають змогу дійти висновку, що ефективність цих взаємовідносин залежить від таких факторів, як: наявність узгоджених основоположних цінностей, слідування загальнонаціональним інтересам та існування механізму узгодження інтересів громадянського суспільства з інтересами держави. Недотримання ж цих факторів призводить до виникнення конфліктів, що в результаті можуть дестабілізувати суспільно-політичну систему країни. У світлі цього є важливим розуміння сутності та природи конфліктів за участі громадянського суспільства та держави, а також основні способи їх урегулювання та розв'язання.

У цілому під конфліктом розуміють зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або поглядів суб'єктів соціальної взаємодії. У сучасному житті зустрічається велике розмаїття конфліктів, зокрема за участю громадянського суспільства та держави. Проте в контексті цього дослідження найбільш актуальним є питання саме політичних конфліктів, оскільки від них залежить прогрес суспільно-політичних процесів у країні, які впливають на різні сфери суспільного життя.

Політичний конфлікт переважно визначається як зіткнення спеціальних суб'єктів – суб'єктів політики, щодо протилежних цілей, інтересів та цінностей, які пов'язані з владою та владними повноваженнями. Науковцями виокремлюються три виміри політичного конфлікту:

- конфлікти, що виникають у соціумі та впливають на появу й розвиток конфліктів у сфері політики;
- конфлікти, що виникають у сфері політики, але впливають на соціум і зумовлюють підвищення соціальної конфліктогенності;
- конфлікт між громадянами і тими органами державної влади та окремими політиками, що реалізують державно-владні повноваження².

До основних характерних рис політичного конфлікту В. С. Петрінко пропонує відносити:

- публічність і відкритість прояву протистояння сторін;
- загальна значущість;
- обумовленість владою (владними відносинами);
- ідеологічний характер мотивації конфлікту;
- інституційна організованість суб'єктів конфлікту;
- «символічна» ідентифікація;
- конфлікт взаємних намірів сторін у політичному конфлікті;
- наявність легітимних лідерів;
- правові колізії політичного конфлікту;
- одностороння «законність» насилля;
- національні та соціокультурні особливості політичного конфлікту;
- можливість трагічних наслідків³.

¹ Руденко, О. М., Штурхецький, С. В. (ред.) (2014). *Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи*. Острог: ІГСУ, Острозька академія, 110-121.

² Тихонюк, С. А. (2013). *Особливості політичних конфліктів в умовах реформування політичної системи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 25.

³ Петрінко, В. С. (2020). *Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці*. Ужгород: Говерла, 49-51.

Поширеними формами прояву політичних конфліктів є публічні скандали, бойкоти, страйки, повстання, революції, державні перевороти та війни. У світлі цього варто відзначити, що політична специфіка обумовлює залежність форм політичного конфлікту від типу політичного режиму. Так, у політичній науці виділяють три основні типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний. Як відзначає В. С. Петрінко в умовах тоталітаризму всі конфлікти умовно інституціоналізовані, але тільки з боку правлячого режиму. Реальні соціальні та політичні протиріччя режим намагається приховати, а будь-який їх прояв придушити силою. В умовах авторитаризму публічні політичні конфлікти також є не допустимими, через що режим докладає зусиль для їх *приборкання*. Проте на відміну від тоталітарного за авторитарного режиму не існує тотального контролю над усіма сферами життєдіяльності суспільства, контролюється перш за все політична сфера. В умовах же демократії, яка асоціюється зі свободою, рівністю, справедливістю, дотриманням прав людини та участю громадян в управлінні, можливі форми прояву політичних конфліктів регламентовані конституцією країни та іншими законодавчими актами¹. Такий підхід дозволяє уникати потенційних зловживань з боку владної верхівки своїми повноваженнями, оскільки на законодавчому рівні чітко регламентовані способи впливу на політичні конфлікти та відповідні механізми їх урегулювання.

Процес цілеспрямованого впливу на динаміку політичного конфлікту з метою його трансформації в інтересах відповідної політичної системи визначається як управління політичним конфліктом. Особливістю управління саме цим видом конфлікту є те, що, по-перше, воно може здійснюватися на мегаполітичному (глобальному), макрополітичному (регіональному) та мікрополітичному (державному) рівнях, що передбачає участь у цьому процесі провідних держав, різноманітних міжнародних організацій, державних інституцій та інститутів громадянського суспільства. По-друге, державні інституції в межах політичного конфлікту можуть виступати, з одного боку, стороною конфлікту, а з іншого – суб'єктом регулювання, до компетенції якого належить визначення засобів, методів, форм політичної діяльності, створення органів та інститутів, уповноважених сприяти конструктивному вирішенню політичних конфліктів².

Управління політичним конфліктом включає чотири основні етапи: 1) прогнозування конфлікту; 2) попередження або запобігання виникненню конфлікту; 3) врегулювання конфлікту; 4) розв'язання конфлікту.

Прогнозування конфлікту передбачає виявлення потенційних причин його виникнення шляхом аналізу об'єктивних та суб'єктивних факторів взаємодії між конфліктуючими сторонами та їх індивідуально-психологічних особливостей.

На підставі отриманої інформації на етапі прогнозування вживаються активні дії з нейтралізації причин конфлікту. Цей вид діяльності є складовою другого етапу управління політичним конфліктом – попередження або запобігання виникненню конфлікту. Важливо підкреслити, що в деяких випадках існує необхідність у стимулюванні ескалації конфлікту, попри те, що це суперечить меті управлінської діяльності на цьому етапі. Пояснюється це тим, що навмисне прискорення конфліктної взаємодії може допомогти визначити проблемне питання та винести його на обговорення задля вироблення в межах конструктивного діалогу взаємоприйнятних варіантів його вирішення. Водночас погоджуємося з думкою О. Чижової з приводу того, що стимулювання деструктивного конфлікту повинно здійснюватися вкрай обережно і з дотриманням певних вимог. Зокрема, зацікавлені сторони повинні: бути готовими перебрати на себе управління конфліктом; бути здатними перетворити деструктивний конфлікт на конструктивний; всіляко уникати дій, які можуть призвести до людських втрат та великих матеріальних збитків³.

Третім етапом управління політичним конфліктом є врегулювання конфлікту, у межах якого всі зусилля спрямовані на послаблення конфліктної взаємодії між сторонами задля забезпечення подальшого розв'язання конфлікту. Це передбачає проходження трьох підетапів врегулювання конфлікту, до яких належить:

- 1) визнання реальності конфлікту сторонами конфліктної взаємодії;

¹ Петрінко, В. С. (2020). *Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці*. Ужгород: Говерла, 70-74.

² Жекало, Г. І. (2016). Політико-правові засади врегулювання та розв'язання політичних конфліктів в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 92-93.

³ Чижова, О. (2006). Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному суспільстві. *Політичний менеджмент*, 1, 118-127.

2) легітимізація конфлікту, у межах якої сторонами узгоджуються норми та правила конфліктної взаємодії;

3) інституціоналізація конфлікту, тобто створення інституційних механізмів, які допомагають знаходити можливі взаємоприйнятні рішення політичного протистояння.

Варто відзначити, що в науковому полі відсутнє єдине тлумачення поняття інституціоналізації конфлікту. Деякі науковці до інституціоналізації відносять виключно створення відповідних органів, робочих комісій та інших інститутів, метою діяльності яких є врегулювання конфлікту. Інші під інституціоналізацією розуміють процес створення правил та норм, яких необхідно дотримуватися під час регулювання відповідних відносин. Третя категорія науковців вбачає в інституціоналізації конфлікту комплексне явище, що включає як створення відповідних інститутів, так й правил та норм, яким потрібно слідувати¹. Відповідне розгалуження думок є наслідком відмінностей у співвідношенні етапу врегулювання конфлікту як частини процесу управління конфліктом з етапом інституціоналізації конфлікту. Також різним є розуміння того, що є об'єктом регулювання відповідними правилами та нормами в межах етапу інституціоналізації конфлікту.

Окремо варто звернути увагу й на існування двох різних шкіл дослідження ролі інституціоналізації – раціоналістичної та рефлексивістської. Раціоналістична інституціоналізація передбачає врегулювання конфлікту за допомогою спільних зусиль політичної еліти та політичного середовища, де виник конфлікт. Тобто, конфліктний процес інституціоналізується без будь-якого подальшого зовнішнього підкріплення. Натомість у межах рефлексивістської інституціоналізації врегулювання конфліктів покладається на спеціально створені інститути, метою діяльності яких є управління конфліктами та сприяння їх розв'язанню між конфліктуючими сторонами².

Підсумовуючи розглянуте питання інституціоналізації політичних конфліктів відзначимо, що вибір правильної інституційної форми є важливим в контексті трансформації конфлікту. Як відзначає Г. І. Жекало, механізми регулювання конфліктів повинні бути сумісні з соціальною реальністю, до якої вони застосовуються. Крім того, звертати увагу потрібно також і на той факт, наскільки рішення, прийняті щодо врегулювання конфлікту, відповідають зовнішнім критеріям, оскільки практично в кожній державі є групи людей, які живуть не тільки за загальнодержавними нормами, а й за законами їх соціальної групи. В інакшому ж випадку вибір неправильного механізму може призвести до тимчасового врегулювання конфлікту, що призупинить конфліктну взаємодію на певний час, але не вирішить конфлікт в цілому³.

У політичній науці для позначення вищезазначених випадків існує поняття «заморожені конфлікти», які, з одного боку, можуть мати раціональне обґрунтування, а з іншого, створюють умови для більшої ескалації конфлікту в майбутньому. Наявним негативним прикладом цього політичного явища є російсько-українська війна, яка з «гібридної» або «неоголошеної війни» на сході України перетворилася на широкомасштабне вторгнення збройних сил Російської Федерації в Україну. У результаті – тисячі загиблих та поранених, зруйновані долі, масові переміщення цивільних осіб, численні пошкодження соціальної, транспортно-логістичної, інженерної інфраструктури цілих регіонів України. Та й це далеко не всі наслідки невиправданого та варварського вторгнення Росії на українські землі. Масштаби цього конфлікту не обмежуються кордонами двох країн, а становлять загрозу безпеці всієї Європи. Тому цілком виправдано «заморожені конфлікти» вважаються поразкою сучасної дипломатії, оскільки відкладення на невизначений термін вирішення конфлікту може коштувати ціною життя багатьох людей.

Кінцевий етап управління політичним конфліктом – розв'язання конфлікту. Цей етап пов'язаний із завершенням конфлікту внаслідок вичерпання конфліктної взаємодії. Загалом виокремлюють такі форми завершення конфліктів:

- *Насилля*: більш слабка конфліктуюча сторона за допомогою сили примушується до підкорення та виконання вимог більш сильної сторони.

¹ Жекало, Г. І. (2016). Політико-правові засади врегулювання та розв'язання політичних конфліктів в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 124.

² Siedschlag, A. (2000). Institutionalization and conflict management in the new Europe. *European security conference initiative* <<http://www.esci.at/eusipo/ipsa.html>> (2023, April, 25).

³ Жекало, Г. І. (2016). Політико-правові засади врегулювання та розв'язання політичних конфліктів в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 127.

- *Роз'єднання*: конфлікт вирішується шляхом припинення взаємодії, розриву відносин між конфліктуючими сторонами.

- *Примирення*: досягається прийняттям узгодженого рішення про подальшу поведінку один одного¹.

Ефективною формою завершення конфліктів є примирення, яке може бути повним або неповним та спрямованим на досягнення:

- *компромісу* – узгодження інтересів та позицій конфліктуючих сторін, що досягається взаємними поступками;

- *консенсусу* – вироблення рішення, яке задовольняє інтереси всіх сторін;

- *співробітництва* – перетворення протистояння між конфліктуючими сторонами на конструктивну взаємодію для досягнення певної мети.

Обов'язковим елементом демократичних та правових суспільств є розвиток саме консенсусних засад розв'язання конфліктних ситуацій. Як відзначає О. О. Григор, консенсус сприяє збереженню стабільності суспільства, зміцненню політичної безпеки, а також є основною перешкодою встановленню диктатури окремої людини чи партійної сили у суспільстві². Консенсуалізм передбачає, що управління конфліктами спрямовується не тільки на мінімізацію втрат, але й на максимальне збільшення загальної користі для конфліктуючих сторін.

У своєму дисертаційному дослідженні О. О. Григор пропонує виокремлювати чотири структурні рівні політичного консенсусу:

- 1) базовий консенсус, що є ціннісною основою соціокультурного устрою, який безпосередньо пов'язаний із сутністю терміна «соцієтальність» – як закономірності певної колективної або групової організації діяльності;

- 2) процедурний консенсус, що виступає своєрідною формою легітимації конфліктної ситуації, нормативних та звичаєвих правил реалізації певного суспільного інтересу сторін конфлікту з виходом на групову взаємодію;

- 3) поточний консенсус – певна угода щодо стосунків між різними групами у короткостроковий період;

- 4) партикулярний консенсус, що заснований на передумові й усвідомленні існування певного стану у суспільстві, де існують різні конфлікти інтереси суб'єктів політики, а власне консенсус розглядається як показник і основа розвитку політичних процесів³.

Вирішення конфлікту шляхом досягнення консенсусу може бути як на рівні парної взаємодії, так і за допомоги участі третьої сторони – посередника. Участь останнього може передбачати виконання ним або ролі представника однієї з конфліктуючих сторін, або ролі незалежної та безсторонньої особи, яка сприяє та допомагає сторонам врегулювати конфлікт. Прикладами участі посередника за другого підходу є такі способи вирішення конфлікту, як суд, арбітраж, медіація тощо.

Розглядаючи питання способів вирішення конфліктів, варто згадати доповідь Ф. Сандера на Паундівській конференції в США в 1976 році, у якій професор запропонував альтернативу традиційному судовому процесу у вигляді концепції «правосуддя з багатьма дверима». Відповідно до цієї концепції особа, маючи спір та звертаючись до суду за його вирішенням, повинна мати вибір – або відновлення справедливості через судовий процес, або можливість скористатися альтернативними способами вирішення спорів, такими, як: посередницькі переговори, медіація, інститут омбудсмена, експертна оцінка ситуації тощо. Усі вищезазначені способи розв'язання конфліктів об'єднує те, що прийняття рішення по суті конфлікту перебуває в компетенції самих сторін⁴.

Європейська практика щодо вирішення конфліктів та спорів пішла в запропонованому Ф. Сандером напрямку розвитку, офіційно визнавши Європейським Союзом на найвищому рівні важливість розвитку альтернативних способів вирішення спорів. Задля підтримки цієї ініціативи під егідою Ради Європи було розроблено низку рекомендацій та стандартів, які діють в європейському правовому просторі. Так, наприклад, у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради

¹ Петрінко, В. С. (2020). *Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці*. Ужгород: Говерла, 84-86.

² Григор, О. О. (2019). Політичний консенсус: детермінанти формування та основи реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку: *дисертація на здобуття наукового ступеню доктора політичних наук*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 68.

³ Там само, 69-70.

⁴ Гаро, О. М., Спектор, Т. В., Водоп'ян та інші (2019). *Мирне вирішення сімейних спорів*. Харків: Фактор, 9.

Європи Rec (2001) 9 державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами від 5 вересня 2001 року наголошено на перевагах альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами та рекомендовано урядам держав-членів сприяти використанню альтернативних засобів для врегулювання спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами, таких, як: внутрішній перегляд, примирення й медіація, урегулювання шляхом переговорів та арбітраж¹.

З урахуванням специфіки політичних конфліктів за участі громадянського суспільства та держави дієвими альтернативними способами вирішення протиріч між цими суб'єктами є медіація та фасилітований діалог.

Медіація є структурованим процесом переговорів між сторонами конфлікту за участі посередника – медіатора. Функція медіатора в межах цього процесу полягає в наданні сторонам допомоги в досягненні консенсусу між ними та прийнятті взаємовигідної угоди. Забезпечується це шляхом побудови конструктивної взаємодії між сторонами, полегшення процесу спілкування, сприяння глибшому розумінню як власних позицій та інтересів, так і опонента, що загалом відкриває нові перспективи та різноманітні можливості вирішення існуючої проблеми. Медіатор не ухвалює жодного рішення по суті конфлікту, а лише допомагає сторонам завдяки спеціальним навичкам прийти до нього.

Фасилітований діалог – це спеціально підготовлений груповий процес, який відбувається за допомогою ведучого – фасилітатора. Ця технологія роботи з конфліктом має на меті покращення розуміння учасниками один одного та відновлення стосунків між ними. Фасилітований діалог також може бути спрямований на прийняття рішень щодо спільних дій або вирішення конфлікту у спосіб, що передбачає рівну можливість учасників висловлювати власні думки².

Відмінність медіації від фасилітованого діалогу полягає в різних цілях, які досягаються за допомогою цих процесів. Медіація переважно спрямована на вирішення проблем конкретного конфлікту або на ухвалення конкретного рішення за допомоги медіатора. Зі свого боку основною метою фасилітованого діалогу є побудова довіри та порозуміння між учасниками процесу. Влучно з цього приводу відзначено німецькими експертами IMSD (Initiative Mediation Support Deutschland): «У той час, як медіація спрямована на досягнення домовленостей, що є серцевиною конфлікту, головна мета діалогу полягає в тому, щоб дізнатися більше та краще зрозуміти погляди та потреби опонента, і, таким чином, змінити відносини, створити довіру і в багатьох випадках закласти основу для суттєвих домовленостей у майбутньому»³.

У міжнародній практиці в контексті розбудови демократії наразі поширеним явищем є використання Національного діалогу як способу пошуку порозуміння та встановлення довіри між громадянським суспільством та державою. З огляду на це варто відзначити, що успіх будь-якого діалогового процесу залежить не лише від визначеної мети та поставлених завдань, але й також від наявності спеціальних передумов. У контексті Національного діалогу такими передумовами є:

- зобов'язання уряду та парламенту країни щодо проведення Національного діалогу, а також щодо прийняття та імплементації його результатів;
- розробка чіткої архітектури діалогу, що включатиме концепцію та план;
- спроможність та достатні фінансові ресурси для організації, управління, проведення та супроводу такого Національного діалогу протягом усього періоду;
- готовність зацікавлених сторін брати участь у такому Національному діалозі⁴.

¹ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами, 2001 (Комітет Міністрів Ради Європи). Офіційний сайт Верховного Суду <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf> (2023, квітень, 25).

² Інститут миру і порозуміння (2018). *Стандарти діалогу: визначення і принципи* <http://ipcg.org.ua/upload/resursi/IMIP-dialogue--Standards-24_03_18.pdf> (2023, квітень, 25).

³ Federal Foreign Office (2017). *Basics of Mediation: Concepts and Definitions. Fact Sheet Series: Peace Mediation and Mediation Support* <<https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Basics%20of%20Mediation.pdf>> (2023, April, 25).

⁴ Міжнародний центр перспективних досліджень (2014). *Діалог в Україні: можливості, параметри та виклики. Первинні результати першої спостережної місії* <https://icps.com.ua/assets/uploads/files/f_nalnyi_zv_t_schodo_mozhливostey_d_alogu_v_ukra_n_.pdf> (2023, квітень, 25).

Підсумовуючи дослідження можливого характеру взаємодії громадянського суспільства та держави, а також процесу управління політичними конфліктами між цими суб'єктами, можна зробити такі висновки. По-перше, політичний конфлікт як багаторівневе явище потребує використання широкого арсеналу способів впливу на нього. У деяких випадках безумовною є необхідність встановлення справедливості шляхом звернення до традиційних способів вирішення спорів. Проте, як правило, такий підхід не вичерпує конфлікт, оскільки відносини між сторонами залишаються напруженими. За таких умов звернення до альтернативних механізмів, зокрема використання консенсусних технологій, може допомогти налагодити комунікацію між державою та громадянським суспільством, забезпечивши тим самим можливість будувати довгострокові партнерські стосунки.

По-друге, робота з конфліктом – командна робота. Тому важливо враховувати, який у країні існує політичний режим, оскільки це впливає на баланс сил між сторонами. З огляду на це формування на мікрополітичному (державному) рівні дієвої системи політико-правових механізмів впливу на політичний конфлікт, а також інституційне оформлення останнього може допомогти в забезпеченні мирних підходів до врегулювання та вирішення конфліктів між громадянським суспільством та державою. Проте на мегаполітичному (глобальному) та макрополітичному (регіональному) рівнях мають бути передбачені гарантії реалізації вищезазначених заходів, які зі свого боку можуть слугувати запобіжниками потенційних зловживань з боку недобросовісних осіб. Важливо наголосити, що відповідні гарантії мають відповідати умовам сучасності. Це підтверджується наявними сьогодні небезпечними тенденціями у світі, які обумовили потребу перегляду засад світового правопорядку. Однією з таких засад має стати висока культура управління конфліктами, особливо політичними, що є об'єктивною необхідністю для подальшого співіснування держав та розвитку громадянських інститутів задля збереження та реалізації найбільшого багатства – людського потенціалу.

References:

1. Tomash, L. V. (2012). Hromadianske suspilstvo yak systema zabezpechennia zhyttiediialnosti politychnoi, ekonomichnoi, sotsialnoi ta dukhovnoi sfer [Civil society as a system of ensuring life activity in the political, economic, social and spiritual spheres]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv Law University], 2, 366-371. [in Ukrainian].
2. Rudenko, O. M., Shturkhetyskiy, S. V. (ed.) (2014). *Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: mynule, suchasnist, perspektyvy* [Development of civil society in Ukraine: past, present, prospects]. Ostroh: Ostrozska akademiya. [in Ukrainian].
3. Tykhoniuk, S. A. (2013). Osoblyvosti politychnykh konfliktiv v umovakh reformuvannia politychnoi systemy: [Peculiarities of political conflicts in the conditions of reforming the political system]: *avtoreferat dysertatsiyi na здобуття наукового ступеню кандыдата politychnykh nauk* [thesis abstract for obtaining the scientific degree of candidate of political sciences]. Kyiv Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. [in Ukrainian].
4. Petrisko, V. S. (2020). *Konfliktolohiia: kurs lektsii, entsyklopediia, prohrama, tablytsi* [Conflictology: course of lectures, encyclopedia, program, tables]. Uzhhorod: Hoverla. [in Ukrainian].
5. Zhekalo, H. I. (2016). Polityko-pravovi zasady vrehuliuвання ta rozv'iazannia politychnykh konfliktiv v Ukraini: [Political and legal principles of regulation and resolution of political conflicts in Ukraine]: *dysertatsiya na здобуття наукового ступеню кандыдата politychnykh nauk* [dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of political sciences]. Ivano-Frankivsk: DVNZ Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. [in Ukrainian].
6. Chyzhova, O. (2006). Konflikt yak proiav prahmatyzmu v suchasnomu suspilstvi [Conflict as a manifestation of pragmatism in modern society]. *Politychnyi menezhment* [Political Management], 1, 118-127. [in Ukrainian].
7. Siedschlag, A. (2000). Institutionalization and conflict management in the new Europe. *European security conference initiative* <<http://www.esci.at/eusipo/ipsa.html>> (2003, April, 25).
8. Hryhor, O. O. (2019). Politychnyi konsensus: determinanty formuvannia ta osnovy realizatsii v umovakh suchasnoho suspilnoho rozvytku [Political consensus: determinants of formation and the basis of implementation in the conditions of modern social development]: *dysertatsiya na здобуття наукового ступеню доктора politychnykh nauk* [dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Political Sciences]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
9. Haro, O. M., Spektor, T. V., Vodopian, T. V. and others (2019). *Myrne vyrishennia simeinykh sporiv* [Peaceful resolution of family disputes]. Kharkiv: Faktor. [in Ukrainian].
10. *Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy Rec (2001) 9 shchodo alternatyv sudovomu rozghliadu sporiv mizh administratyvnymy orhanamy y storonamy-privatnymy osobamy, 2001* (Komitet Ministriv Rady Yevropy) [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe Rec (2001) 9 on alternatives to judicial

- review of disputes between administrative bodies and private parties, 2001 (Committee of Ministers of the Council of Europe)]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoho Sudu* [Official website of the Supreme Court] <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf> (2023, April, 25). [in Ukrainian].
11. Instytut myru i porozuminnia [Institute of Peace and Understanding] (2018). *Standarty dialohu: vyznachennia i pryntsypy* [Standards of dialogue: definitions and principles] <http://ipcg.org.ua/upload/resursi/IMIP-dialogue--Standards-24_03_18.pdf> (2023, April, 25). [in Ukrainian].
 12. Federal Foreign Office (2017). *Basics of Mediation: Concepts and Definitions. Fact Sheet Series: Peace Mediation and Mediation Support* <<https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Basics%20of%20Mediation.pdf>> (2023, April, 25).
 13. Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen [International Center for Prospective Studies] (2014). *Dialoh v Ukraini: mozhyvosti, parametry ta vyklyky. Pervynni rezultaty pershoi sposterezhoi misii* [Dialogue in Ukraine: opportunities, parameters and challenges. Initial results of the first observation mission] <https://icps.com.ua/assets/uploads/files/f_nalnyi_zv_t_schodo_mozhливостey_d_alogu_v_ukra_n_.pdf> (2023, April, 25). [in Ukrainian].